

HİŞÂM b. AMMÂR

(هشام بن عمار)

Ebû'l-Velid Hişâm b. Ammâr
b. Nusayr es-Sülemî ed-Dimaşkı
(ö. 245/859 [?])Kıraat-i seb'adan olan
İbn Âmir kıraatinin
iki râvisinden biri, muhaddis.

153 (770) yılında muhtemelen Dimaşk'ta doğdu. İbn Fazlullah el-Ömerî kaynaklarda onun ayrıca "Zaferî" nisbesiyle anılmasını, büyük dedesi Meyser'e'nin duası sayesinde üstün başarılarla ulaşması ile açıklamaktadır. Hişâm'ın hayatı ve öğrenimi hakkında fazla bilgi yoktur. Erginlik çağından itibaren ilme yönelen Hişâm'a babası büyük destek vermiş, evini satıp onu hacca göndererek İmam Mâlik ve başka âlimlerle görüşmesini sağlamıştır.

Kıraati, İbn Âmir'in meşhur talebesi Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî'nin yetiştirdiği Irâk b. Hâlid ve Eyyûb b. Temîm'den öğrenen Hişâm Mâlik b. Enes, Velîd b. Müslim, Müslim b. Hâlid ez-Zencî, İsmâil b. Ay-yâş, Süfyan b. Uyeyne gibi âlimlerden hadis tahsil etmiştir. Kendisi de Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebû'l-Hasan el-Hulvânî, Ahfeş ed-Dimaşkı ve Ebû Ali İsmâil b. Huveyris'e kıraat öğretmiş; hocalarından Velîd b. Müslim ve Muhammed b. Şuayb ile Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zûr'a er-Râzî gibi âlimler kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'i ile Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenlerinde onun rivayet ettiği hadislerle yer verilmiştir.

Bazı kaynaklarda "Dimaşk'ın hatibi, mukrii, muhaddisi, fakihî" gibi ifadelerle tanıtilen Hişâm b. Ammâr (meselâ bk. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 302) uzun yıllar Dimaşk (Ümeyye) Camii'nde hatiplik yapmıştır. Fakat onun asıl şöhreti kıraat ve hadis alanında olmuştur. Dimaşk'ın kıraat ustası olan hocası Eyyûb b. Temîm vefat edince kıraat konusunda imâmet, İbn Âmir kıraatinin diğer râvisi İbn Zekvân'la kendisine intikal etmiş, İbn Zekvân daha çok kıraat ve zapt yönüyle tanınırken Hişâm fesahat, rivayet ve ilimdeki üstünlüğü ile meşhur olmuştur. İbn Zekvân'ın ölümünden sonra ise İbn Âmir'in kıraati için herkes Hişâm'ın çevresinde toplanmıştır. Bu alandaki otoritesi sebebiyledir ki İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Seb'â'sından* sonra yedi kıraat ko-

nusunda telif edilen ve imamların râvile-rini iki kişiyle sınırlayan eserlerin hemen hepsinde İbn Âmir'in kıraati için tercih edilen iki râviden biri Hişâm b. Ammâr olmuştur.

Zehebî, Hişâm'ın çok sayıda hadis rivayet ettiğini belirtmiş, Ebû Zûr'a er-Râzî de Hişâm'dan faydalanmayanların on bin hadisten mahrum kaldığını söylemiştir (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 398, 399). Ebû'l-Hasan el-İclî Hişâm için "sadûk" demiş (*es-Sikât*, s. 459), bir başka vesileyle onun hakkında "sika" terimini kullandığı kaydedilmiştir (Mizzî, XXX, 247). Yahyâ b. Maîn de Hişâm'ın sika olduğunu belirtmiştir. Nesâî ondan "lâ be'se bih" (zararı yok) diye söz ederken Dârekutnî sadûk olduğuna işaret eder. Ebû Dâvûd ise Hişâm'ın 400'den fazla aslı olmayan hadis rivayet ettiğini ileri sürmüştür. Hişâm ayrıca hadis rivayetinden ücret aldığı için eleştirilmiş, hatta hadis metinlerinin sık veya seyrek yazılışına göre fiyat değiştirdiği iddia edilmiş, bu yüzden hadislerini rivayet etmekten vazgeçenlerin bulunduğu söylenmiştir. Zehebî de muhtaç olmadığı halde onun bu şekilde davranmasını yadırgamıştır (*A'lamü'n-nübelâ*, XI, 426). Ebû Hâtim, Hişâm'ın önceleri yazılı metinden rivayette bulunduğu halde yaşlandıktan sonra bunu terkettiğini, kendisine verilen her şeyi araştırıp incelemeden kabullendiğini zikretmektedir.

Bazı kelâm konularında tartışmaya yol açan görüşler de ileri süren Hişâm b. Ammâr'ın bu görüşlerinden biri *halku'l-Kur'an** meselesiyle ilgilidir. Ona göre Cebrâil'in ve Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'an lafızları mahlûktur. Hişâm'ın bu görüşü Ahmed b. Hanbel tarafından Selef akidesine aykırı bulunarak ağır bir dille eleştirilmiştir. İbn Hanbel'i öfkelen-diren diğer bir husus da Hişâm'ın bir hutbesinde yer alan, "el-Hamdü lillâhillezî tecellâ li-halkihî bi-halkihî" (Yaratma fiiliyle mahlûkatına tecelli eden Allah'a hamdolsun) ifadesidir. Ahmed b. Hanbel, Kur'an'da Allah'ın sadece Tûr dağına tecelli ettiği bildirildiğine göre (el-A'râf 7/143) bunun dışında bir tecelliden söz edilemeyeceğini kaydeder. Zehebî de Hişâm'ın bu ifadesini doğru bulmadığını belirtir. Fakat Zehebî, her iki âlim de aynı dönemde yaşadığından Ahmed b. Hanbel'in Hişâm hakkındaki eleştirilerinin ihtiyatla karşılanması gerektiğini de ifade eder (*a.g.e.*, XI, 432).

İbn Kuteybe, Hişâm b. Ammâr'a Şia'ya mensup âlimler arasında yer verirken Mu-

ammed b. Feyz el-Gassânî onun Hz. Ali'yi halife olarak kabul ettiğini belirtmiş, Zehebî de Hişâm'ın çevresindeki re'y taraftarlarına muhalefet ederek hadis ehline tâbi olduğunu bildirmiştir. Hişâm 30 Muharrem 245 (7 Mayıs 859) tarihinde Dimaşk'ta vefat etti. Onun 244 (858) veya 246 yılının Safer ayında (Mayıs 860) öldüğü de kaydedilir.

Eserleri. Hişâm b. Ammâr'ın kaynaklarda zikredilen eserleri şunlardır: 1. *el-Meb'ûş*. Sehâvî bu kitabı siyere dair eserler arasında zikretmiş, Rûdânî de (ö. 1094/1683) eserin kendisine kadar ulaşan rivayet senedini vermiştir. 2. *Fezâ'ilü'l-Kur'an*. Eseri Dâvûdî zikretmektedir. 3. *el-Fevâ'id*. Fuat Sezgin, İbn Hacer'in bu eserden iktibasta bulunduğu işaret eder (*GAS*, I, 112). 4. *Ehâdis*. Hişâm'ın bazı mecmualarda yer alan hadislerinin bir kısmı günümüze kadar gelmiştir (*a.g.e.*, I, 112). 5. *Cüz' fihî 'avâli ehadîsi Mâlik* (*a.g.e.*, I, 464; ayrıca bk. *DiA*, VIII, 147).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VIII, 199; a.mlf., *et-Târihu's-şagîr*, Beyrut 1406/1986, II, 351; İclî, *es-Sikât*, s. 459; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 624; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 66-67; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 233; İbnü'l-Kayserânî, *el-Cem' beyne ricâlî's-Şahihayn*, Beyrut 1405, II, 548-549; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 242-255; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XI, 420-435; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), I, 396-402; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 302-304; a.mlf., *Târihu'l-İslâm: sene 241-250*, s. 520-528; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 451; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3418, V, 107-108; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, II, 354-356; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, XI, 51-54; Sehâvî, *el-İlân bi't-tevbih*, s. 166; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Lecne), II, 352-353; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 109-110; Rûdânî, *Şilatü'l-halef bi-mevsûlî's-selef* (nşr. Muhammed Hacî), Beyrut 1408/1988, s. 402; Sezgin, *GAS*, I, 111-112, 464; M. Câsim Hamâdî, *Mevâridü'l-Belâzûrî*, Mekke 1407/1986, II, 514-527; M. Yaşar Kandemir, "Cüz", *DiA*, VIII, 147.

TAYYAR ALTIKULAÇ

HİŞÂM b. AMR

(هشام بن عمرو)

Hişâm b. Amr el-Fuvarî eş-Şeybânî
(ö. 218/833'ten önce)Mu'tezile'nin
Basra ekolü kelâmcılarından.

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Basra'da doğduğu öne sürül-mekte, Halife Me'mûn döneminde (813-833) Bağdat'ta bulunduğu ve muhteme-

len bu şehirde vefat ettiği, cenaze namazını İbn Ebû Duâd'ın kıldırıldığı kaydedilmektedir (İbnü'l-Murtazâ, s. 48, 54, 61). Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl*'ini neşreden Muhammed Seyyid Kılânî, herhangi bir kaynak belirtmeden Hişâm b. Amr'ın 226 (841) yılında vefat ettiğini kaydeder (*el-Milel*, I, 72). Fuvatî veya Fütî nisbesi hakkında bilgi veren, ancak Hişâm'dan söz etmeyen Sem'ânî bu kelimenin "peştimal, önlük, havlu" anlamına gelen "fûta" veya "rût" ile bağlantılı olduğunu, söz konusu nisbenin de bunları satan kişiler için kullanıldığını belirtir (*el-Ensâb*, IV, 408-409; ayrıca bk. Süyûtî, II, 163).

Kaynaklar Hişâm b. Amr'ın Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Nazzâm ve Muammer b. Abbâd gibi ünlü Mu'tezile kelâmcılarının talebesi olduğunu belirtmektedir. Kendisinin en meşhur öğrencisi ise Abbâd b. Süleyman es-Saymerî'dir. Bazı kaynaklarda Hişâm'ın Mu'tezile'nin "usûl-i hamse"-sini genelde benimsediği, ancak onun mensup olduğu Basra ekolünün görüşlerine aykırı bazı telakkilerinin bulunduğu, bu sebeple de çevresinde Hişâmiyye diye adlandırılan bir grubun teşekkül ettiği kaydedilir (Bağdâdî, s. 159; İsferyânî, s. 75; Şehristânî, I, 72).

Hişâm b. Amr'ın günümüze intikal eden herhangi bir eseri bulunmadığından görüşleri genellikle Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Abdülkâhîr el-Bağdâdî, Şahfûr b. Tâhîr el-İsferyânî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Şehristânî gibi Sünnî müelliflerin tenkitleriyle Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât ve Kâdî Abdülcebbâr gibi Mu'tezile âlimlerinin yaptığı nakillerden öğrenilmektedir. Bu bilgiler ışığında ona atfedilen görüşler şöylece özetlenebilir: Fizik âlem atomlardan (cüz-i lâ yetecezzâ) oluşmuştur ve sürekli değişikliğe uğramaktadır. Hişâm'a göre sonlu, sınırlı ve dolayısıyla hâdis olan bu atomlardan teşekkül eden âlem de sonlu, sınırlı ve hâdistir (Eş'arî, s. 304, 311, 315). Allah Teâlâ hakkında O'nun yetkinliğine gölge düşürecek herhangi bir nitelemeye bulunulması câiz değildir. Bundan dolayı her ne kadar Kur'an'da, "Allah bize yeter; O ne güzel vekildir" diyenler övülmüşse de (Âl-i İmrân 3/173) insanlar arasında müvekkilin vekilden güç ve rütbe bakımından üstün olduğu yolundaki kanaat göz önünde bulundurulduğu takdirde Allah'ın insanlar tarafından bu anlama gelen bir "vekîl" şeklinde algılanması doğru olmaz. Ona göre nitelediği konuda zihninde birtakım eksik anlamlar bulu-

nan insan hiçbir zaman zât-ı ilâhiyyeye lâ-yık anlamı düşünemez (Eş'arî, s. 488; krş. Hayyât, s. 48, 121). Hişâm b. Amr, sonsuz bir varlık olan Allah'ın ilminin de sonsuz olduğunu belirtir ve ilm-i ilâhînin ma'dûma taalluk etmediğini söyler. Ayrıca âlemin ezeliği fikrini çağırştırdığı ve tevhid ilkesiyle bağdaşmadığı için, "Allah ezelde âlim ve kâdirdir" demek isabetli sayılmaz (Eş'arî, s. 158, 182-183, 488-489, 495; Nesefî, I, 5, 196; II, 687). Hişâm'a göre Allah insanlar tarafından hiçbir şekilde görülemez ve "bilme" mânası kastedilse bile, "Biz O'nu kalplerimizle görürüz" denilemez (Eş'arî, s. 157, 216). Allah'a mekân nisbet etme anlamı taşıyan bütün naslar te'vil edilir (*a.g.e.*, s. 157). Kullarına asla zulmetmeyen Allah insanı bütün ihtiyarî fiilleri için geçerli olan bir istitâatla donatmıştır (*a.g.e.*, s. 202-203, 228-230, 345, 558; Nesefî, II, 552, 650).

Araz mahiyetindeki hissî mucizelerin peygamberliğin delili olamayacağını ileri süren Hişâm b. Amr, bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'in metninin sahip bulunduğu üstün vasıflar sebebiyle muciz olduğunu söyler (Eş'arî, s. 225-226). İmanî "farz ve nâfileleriyle birlikte bütün ilâhî buyruklara uymak" şeklinde tanımlayan Hişâm (*a.g.e.*, s. 268, 278) imâmet konusunda da farklı görüşlere sahiptir. Ona göre ümmet belli bir görüş üzerinde birleştiği, zulüm ve fesadı terkettiği takdirde kendisini yönetmek üzere bir imam seçmelidir. Ancak ümmetin ayaklanıp imamı öldürmesi durumunda bu görev hiç kimseye verilemez (Bağdâdî, s. 163-164; Nesefî, II, 823). Abdülkâhîr el-Bağdâdî bu görüşün, kendisinden önceki halifenin öldürülmesinden sonra halife olan Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmeme anlamına geldiğini düşünmekte (*el-Farq*, s. 164), Hayyât ise Hişâm b. Amr'ın Hz. Osman'ın şehid edilmesi olayı ile Cemel Vak'ası hakkındaki görüşlerini savunmakta ve onun bu olaylara karışan sahâbîlerin hiçbirinden teberrî etmediğini belirtmektedir (*el-İntişâr*, s. 50-51, 115-117, 120-121).

İbnü'n-Nedîm *Kitâbü'l-Maḥlûk*, *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Eşam fi nefyi'l-harekât*, *Kitâbü'l-Halki'l-Kur'an*, *Kitâbü't-Tevhîd*, *Kitâbü Cevâbi ehli Ḥorasân*, *Kitâb ilâ ehli'l-Başra*, *Kitâbü'l-Uşûli'l-Hamse*, *Kitâb 'ale'l-Bekriyye*, *Kitâb 'alâ Ebi'l-Hüzeyl fi'n-na'im* adlı eserleri Hişâm b. Amr'a nisbet ediyorsa da (*el-Fihrist*, s. 214) bunların hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *el-İntişâr*, s. 48-51, 57, 92, 106, 115-117, 120-122, 131; Kâ'bî, *Bâbü zikri'l-Mu'tezile min "Maḥalâtî'l-İslâmiyyîn"* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlû'l-i'tizâl ve ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* içinde), Tunus 1393/1974, s. 71-72; Eş'arî, *Maḥalât* (Ritter), s. 157-158, 182-183, 202-203, 216, 225-226, 227, 229-230, 268, 274, 278, 304, 311, 315, 345, 364, 415, 436, 488-489, 495, 511, 558, 568; İbn Ebû Amr, *el-Ecvibetü'l-müs-kite* (nşr. M. Abdülkâdir Ahmed), Bulak 1985, s. 81; Malatî, *et-Tenbih ve'r-red*, s. 39, 41; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 214; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-maḥalât*, s. 311; Kâdî Abdülcebbâr, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlû'l-i'tizâl ve ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* içinde), Tunus 1393/1974, s. 271-272, 285; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 159-164; İbn Hazm, *el-Fasl* (Umeyre), II, 294; İsferyânî, *et-Tebşîr* (Hut), s. 75-77; Nesefî, *Tebşîratü'l-edille* (Salamé), I, 5, 196; II, 552, 650, 687, 823; Şehristânî, *el-Milel* (Kılânî), I, 72-74; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), IV, 408-409; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 48, 54, 61, 77, 90; Süyûtî, *Lübbü'l-Lübâb* (nşr. M. Ahmed Abdülazîz - Eşref Ahmed Abdülazîz), Beyrut 1411/1991, II, 163; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesi'nin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 273, 277; I. Goldziher, "Hellenistischer Einfluss auf Mu'tezilitische Chalifatstheorien", *Isl.*, VI (1916), s. 173-177; Ch. Pellat, "Hişâm b. 'Amr al-Fuwaṭi", *EI²* (İng.), III, 496; Mustafa Öz, "Abbâd b. Süleyman es-Saymerî", *DİA*, I, 12-13.

CİHA TUNÇ

HİŞÂM b. ÂS b. VÂİL
(هشام بن العاص بن وائل)

Ebû Mutî' Hişâm b. Âs (el-Âsî)
b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî
(ö. 13/634)

Sahâbî.

Babası Âs b. Vâil müşriklerin ileri gelenlerinden olup Hz. Peygamber'e ve müslümanlara düşmanlığı ile tanınır. Annesi Ümmü Harmele bint Hişâm b. Mugîre Ebû Cehil'in kız kardeşidir. Hişâm'ın künyesi önceleri Ebû'l-Âs (âsinin babası) iken Resûl-i Ekrem tarafından Ebû Mutî' (itâat edenin babası) olarak değiştirildi. İlk müslümanlar arasında yer alan ve Mısır fâtihî Amr b. Âs'ın baba bir kardeşi olan Hişâm Ebû Cehil'in kızıyla evlendi; İkinci Habeşistan Hicreti'ne katıldı. Orada Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret edeceğini duyunca onunla birlikte hicret etmek üzere Mekke'ye döndü. Ancak başta babası olmak üzere Mekke'li müşrikler onu hapsedtikleri için hicret edemediği gibi Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına da katılamadı. Resûlullah Hişâm'ın durumundaki müslümanlara çok üzölmüş, kurtulmaları için uzunca bir müddet sabah na-